

парадыгмах назоўнікаў закранае апошні зычны асновы – <C₂>. У гэтай пазіцыі ў ЗВА могуць выступаць зычныя фанемы, якія абавязкова чаргуюцца з другімі зычнымі ў любой парадыгме, зычныя, якія чаргуюцца ў асобных парадыгмах і зычныя, якія не чаргуюцца ні ў адной парадыгме. Да першай групы належаць зычныя класу **Т** (цвёрдыя) і **К** (заднеязычныя); да другога – **С** (свісцячыя) і **И** (шыпячыя); да трэцяга – класа **Р** (губныя) і **Т'** (мяккія). Гэта ж размеркаванне адносіцца і да галосных у сістэме парадыгм назоўнікаў: **Ш** чаргуецца заўсёды ў любой парадыгме, галосныя /a/, /o/, /e/ мо-гуць чаргавацца ў адных пазіцыях і не ўступаць ў чаргаванне ў другіх; галосныя /i/, /y/ не чаргуюцца з іншымі галоснымі ні ў адной парадыгме назоўнікаў. Такім чынам, калі аснова назоўніка заканчваецца на адну з фанем першай ці другой катэгорый зычных, нуль галоснай **Ш**, які чаргуецца з /a/, /o/, /e/, тады яна, безумоўна, належыць да зменных асноў і падлягае класіфікацыі. На падставе разгледжаных прымет выдзелена **13** марфаналагічных класаў назоўнікаў.

ЛІТАРАТУРА

1. Русак, В.П. Марфаналогія словазмянення і словаўтварэння сучаснай беларускай мовы / В. П. Русак. – Мінск: Беларус. навука, 2012. – 429 с.

УДК: 808.26-54

І.У. Ялынцава, заг. аддзела, канд. філал. навук
(Цэнтр даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі, г. Мінск)

АБ МНОЖНАСЦІ МАТЫВАЦЫІ КАЛАРАТЫВАЎ У СУЧАСНАЙ БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

У сістэме сінхроннага словаўтварэння сустракаюцца выпадкі, калі адно матываванае слова ў адным і тым жа значэнні (ці адных і тых жа значэннях) можа быць суаднесена не з адной, а з дзвюма і нават больш матывавальнымі асновамі. Гэта значыць, што такія словы маюць не адну, а дзве і больш словаўтваральныя структуры. У такіх выпадках, калі адно матываванае слова можа разглядацца як утворанае ад дзвюх матывавальных асноў, прынята гаварыць пра множнасць матывацыі [1, с. 96]. Параўн. у Л. М. Шакуна: “Некаторыя вытворныя асновы могуць знаходзіцца ў адносінах вытворнасці не з адной, а з дзвюма (часам і больш) утваральнымі асновамі. Такія

адносіны называюць адносінамі множнай вытворнасці або неадзінай матывацы і” [2, с. 68].

Вывучэнне гэтай моўнай з’явы важна ўжо таму, што яно дае магчымасць больш поўна і шырока ўявіць узаемаадносіны паміж аднакаранёвымі словамі, а таксама мае значэнне пры высвятленні словаўтваральнай структуры асобных слоў.

У сучаснай сістэме беларускага словаўтварэння поліматываванасць лексічных адзінак – з’ява даволі распаўсюджаная: множнасць матывацыі могуць мець цэлыя групы матываваных слоў. Здольнасць утварацца не ад адной, а ад некалькіх матывавальных асноў маюць і каларатывы – моўныя адзінкі, у склад якіх уваходзіць каранёвы морф, семантычна ці этымалагічна звязаны з колеранайменнем. Гэта дастаткова выразна акрэсленая ў мове група слоў, якія абазначаюць колеры. Дадзеная група не закрытая, хаця, хутчэй за ўсё, і не мае яўнай тэндэнцыі да пашырэння.

На думку многіх дэрыватологаў, поліматываванасць найбольш выразна праяўляе сябе на ўзроўні словаўтваральнага ланцужка (СЛ) як комплекснай адзінкі дэрывацыі лінейнага (сінтагматычнага) плана, якую ўтвараюць роднасныя словы, паслядоўна звязаныя адно з адным адносінамі матываванасці [3, с. 14]. Зыходзячы з гэтага, ступень праяўлення множнасці (неадзінасці) матывацыі каларатываў у сучаснай беларускай мове можна прадэманстраваць на СЛ, зыходнай адзінкай якіх выступаюць нематываваныя каларатывы-прыметнікі. Намі выяўлена, што канцавымі звёнамі некаторых разглядаемых СЛ выступаюць поліматываваныя лексічныя адзінкі са значэннем колеру. Пры іх аналізе, на наш погляд, важна знайсці адказы на пытанні:

– каларатывы якіх часцін мовы і ад якіх матывавальных асноў утвараюцца больш за ўсё?

– якія словаўтваральныя фарманты ўдзельнічаюць ва ўтварэнні каларатываў з неадзінай матывацыяй і якія з іх валодаюць большай актыўнасцю ў працэсе множнасці матывацыі?

– у якой ступені дадзеная моўная з’ява ўласціва для беларускіх дэрыватаў-каларатываў?

Як паказаў даследаваны матэрыял, множнасць матывацыі характэрна **каларатывам-дзеясловам і каларатывам-прыслоўям** на 3-й – 5-й ступенях дэрывацыі. Заўважым, што неадзінасць матывацыі пры гэтым можа суправаджацца множнасцю словаўтваральнай структуры.

1. Сярод беларускіх поліматываваных **каларатываў-дзеясловаў** часцей за ўсё ўтвараюцца дзеясловы закончанага трывання. Дадзеныя лексічныя адзінкі ўтвараюцца афіксальным і постфіксальным

спосабамі. Як правіла, гэта адбываецца на 3-й ступені дэрывацыі, напр.: *бел-(ы) → бял-е-(ць) → бяле-(ц)-ца → за-бялеца 1* і *бел-(ы) → бял-е-(ць) → за-бяле-(ць) → забяле-(ц)-ца 2*; *жоўт-(ы) → жаўц-е-(ць) → жаўце-(ц)-ца → за-жаўцеца 1* і *жоўт-(ы) → жаўц-е-(ць) → за-жаўце-(ць) → зажаўце-(ц)-ца 2*.

Побач з дзеясловамі закончанага трывання на 4-й і 5-й ступенях дэрывацыі ўтвараюцца таксама поліматываваныя суфіксальныя і постфіксальныя каларатывы-дзеясловы незакончанага трывання, напр.: *бел-(ы) → бял-і-(ць) → вы-белі-(ць) → выбелі-(ц)-ца → выбельва-(ц)-ца 1* і *бел-(ы) → бял-і-(ць) → вы-белі-(ць) → выбельва-(ць) – выбельва-(ц)-ца 2*; *румян-(ы)¹ → румян-(ы)² → румян-і-(ць) → на-румяні-(ць) → на-румяні-(ц)-ца → на-румяньва-(ц)-ца 1* і *румян-(ы)¹ → румян-(ы)^{2*} → румян-і-(ць) – на-румяні-(ць) → на-румяньва-(ць) → на-румяньва-(ц)-ца 2*; *сін-(і) → сін-і-(ць) → пад-сіні-(ць) → падсіні-(ц)-ца → падсіньва-(ц)-ца 1* і *сін-(і) → сін-і-(ць) → пад-сіні-(ць) → падсіньва-(ць) → падсіньва-(ц)-ца 2*; *чорн-(ы) → чарн-і-(ць) → за-чарні-(ць) → зачарні-(ц)-ца → зачарн-я-(ц)-ца 1* і *чорн-(ы) → чарн-і-(ць) → за-чарні-(ць) → зачарн-я-(ць) → зачарня-(ц)-ца 2*; *чырвон-(ы) → чырван-е-(ць) → чырване-(ц)-ца → за-чырванеца 1* і *чырвон-(ы) → чырван-е-(ць) → за-чырване-(ць) → зачырване-(ц)-ца 2*.

2. Поліматываваныя **каларатывы-прыслоўі** ўтвараюцца ад прыметнікаў і прыслоўяў на 2-й і 3-й ступенях дэрывацыі пры дапамозе суфіксаў. Трэба адзначыць, што ў айчыннай лінгвістычнай літаратуры погляды даследчыкаў адносна ўтварэння каларатываў-прыслоўяў дадзенага тыпу часта не супадаюць. Напрыклад, згодна з “Беларускай граматыкай”, дэрываты з суфіксам **-авата** з’яўляюцца адпрыслоўнымі ўтварэннямі: *жоўт-(ы) → жоўт-а* → жаўт-ават-а*,

* У сучаснай беларускай мове лексемы *румяны¹* і *румяны²* з’яўляюцца граматычнымі амонімамі (амаформамі): *румяны¹* ‘2. Ярка-чырвоны, ружовы’ і *румяны²* ‘ружовая ці чырвоная касметычная фарба для твару’ [4, т. 4, с. 727].

** На наш погляд, дзеяслоў *румяніць* са значэннямі ‘1. Выклікаць румянец на твары, шчоках. 2. Пакрываць румянамі (твар, шчокі). 3. Рабіць чырвоным, пакрываць румянцам (у 2 знач.)’ [4, т. 4, с. 727] можа мець некалькі матывавальных асноў: *румян-і-(ць) ← румян/ец/, румян-і-(ць) ← румян-(ы)²* і *румян-і-(ць) ← румян-(ы)¹*.

* Па даным “Кароткай граматыкі беларускай мовы”, прыслоўі на *-а* звычайна не ўтвараюцца ад прыметнікаў, якія абазначаюць пастаянную прыкмету (колера, масцы), напр.: *шэры, гняды, жоўты*. Але пры гэтым адзначаецца, што ўтварэнне прыслоўяў ад такога тыпу прыметнікаў усё ж магчыма ў тым выпадку, калі ад’ектыў пашырае свае значэнні, набываючы пераносныя. У якасці прыкладаў прыводзяцца выразы *жоўта ад красак*, *на вуліцы шэра* [8, с. 315]. На наш погляд, нельга поўнаасцю пагадзіцца з гэтымі сцверджаннямі, паколькі прыкмета *колера* у выпадку са словазлучэннем *жоўта ад красак* захоўваецца. Што датычыцца прыкладу *на вуліцы шэра*, то тут прадстаўлены толькі адзін з лексіка-семантычных варыянтаў мнагазначнага прыметніка *шэры* ‘хмурны, не сонечны (пра надвор’е)’, хаця ў семантычным аб’ёме сема колера прысутнічае. Улічваючы той факт, што «Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы» фіксуе ўтварэнне адпрыметнікавых каларатываў-прыслоўяў на *-а*, у прыватнасці, дэрывата *жоўта* ад прыметніка жоўты [6, с. 110], лічым магчымым утварэнне прыслоўяў такога тыпу ў сучаснай беларускай мове.

зьялён-(ы) → зелен-а → зелен-ават-а [5, с. 346]. Па даным “Словаўтваральнага слоўніка беларускай мовы”, прыслоўі *жаўтавата*, *зеленавата* ўтвараюцца толькі ад прыметнікаў *жаўтаваты*, *зеленаваты* пры дапамозе суфікса *-а*: *жаўт-ават-(ы) → жаўтават-а*, *зелен-ават-(ы) → зеленават-а* [6, с. 110, 138]. На думку вядомага беларускага вучонага П. П. Шубы, “у сучаснай беларускай мове ў прыслоўях тыпу *грубавата*, *дзікавата*, *дзіўнавата*, *белавата*, *галубавата* (выдзелена намі. – І.Я.) і інш. ужо выдзяляецца суфікс *-ават-*, хаця гэтыя прыслоўі яшчэ не страцілі суаднесенасці з прыметнікамі, якія маюць значэнне непаўнаты якасці” [7, с. 81]. На наш погляд, існуе дастаткова падстаў для таго, каб лічыць каларатывы-прыслоўі такога тыпу поліматываванымі адзінкамі: *жоўт-(ы) → жоўт-а → жаўт-авата 1* і *жоўт-(ы) → жаўт-ават-(ы) → жаўтават-а 2*, *зьялён-(ы) → зелен-а → зелен-авата 1* і *зьялён-(ы) → зелен-ават-(ы) → зеленават-а 2*.

У беларускай лінгвістыцы таксама няма адзінай думкі наконт утварэння каларатываў-прыслоўяў, матывавальнымі асновамі якіх выступаюць прыслоўі і прыметнікі з суфіксамі, якія выражаюць мадыфікацыйнае значэнне. Так, згодна з “Беларускай граматыкай”, прыслоўі з суфіксам *-еньк-* (*-эньк-*, *-аньк-*) утвараюцца толькі ад прыслоўяў [5, с. 346]. П. П. Шуба лічыць, што матывавальнымі дадзеных каларатываў-прыслоўяў могуць выступаць як самі прыслоўі (напр., *бел-(ы) → бел-а → бел-еньк-а 1*; *зьялён-(ы) → зелен-а → зелян-еньк-а 1*), так і адпаведныя прыметнікі: *бел-(ы) → бел-еньк-(і) → беленьк-а 2*; *зьялён-(ы) → зелян-еньк-(і) → зеляненьк-а 2*) [7, с. 36–37]. Мы падзяляем дадзены пункт погляду і лічым, што прыслоўі-каларатывы катэгорыі ацэнкі з’яўляюцца поліматываванымі.

Такім чынам, праведзены аналіз дазваляе зрабіць вывад аб тым, што множнасць матывацыі атрымала сваё распаўсюджанне ў сістэме афіксальнага і постфіксальнага словаўтварэння каларатываў-дзеясловаў і суфіксальнага словаўтварэння каларатываў-прыслоўяў. Неадзінасць матывацыі лексем названага тыпу ў некаторых выпадках суправаджацца множнасцю словаўтваральнай структуры.

ЛІТАРАТУРА

1. Беларуская мова: Цяжкія пытанні фанетыкі, арфаграфіі, граматыкі / А. І. Падлужны, Л. Ц. Выгонная, Г. К. Усціновіч і інш.; Пад рэд. А. І. Падлужнага. – Мінск : Нар. асвета, 1987. – 144 с.
2. Шакун, Л. М. Словаўтварэнне / Л. М. Шакун. – Мінск : Выш. шк., 1978. – 128 с.

3. Тихонов, А. Н. Формально-семантические отношения в словообразовательном гнезде: автореф. дис. ... докт. филол. наук: 10.02.01 / А. Н. Тихонов. – М. : [б.и.], 1974. – 35 с.

4. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы. – У 5 т., 6-ці кн. / АН БССР. Ін-т мовазнаўства; пад аг. рэд. К. К. Атраховіча. – Мінск : БелСЭ, 1977–1984 ; Т. 4 : П – Р. – 768 с.

5. Беларуская граматыка: У 2 ч. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 1985. – Ч. 1. Фаналогія. Арфаэпія. Марфалогія. Словаўтварэнне. Націск / Рэд. М. В. Бірыла, П. П. Шуба. – 1985. – 431 с.

6. Бардовіч, А. М. Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы / А. М. Бардовіч, М. М. Круталевіч, А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларуская навука, 2000. – 413 с.

7. Шуба, П. П. Прыслоўе ў беларускай мове / П. П. Шуба. – Мінск : Выдавецтва Акадэміі навук БССР, 1962. – 194 с.

8. Кароткая граматыка беларускай мовы. У 2 ч. Ч. 1. Фаналогія. Марфаналогія. Марфалогія / навук. рэд. А. А. Лукашанец. – Мінск : Беларуская навука, 2007. – 351 с.

УДК 811.161.3'374.4

В.І. Самахавец, выкл.
(БДТУ, г. Мінск)

ЭТЫМАЛАГІЧНАЯ ПАРАМЕТРЫЗАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКІХ ІНКАРПАРАВАНЫХ СЛОЎНІКАХ

Этымалагічная параметрызацыя ў лексікаграфіі праводзіцца з мэтай раскрыцця паходжання моўных адзінак і закранае праблемы іх развіцця, выяўлення першапачатковай структуры і семантычных сувязей. У беларускіх інкарпараваных слоўніках этымалагічная параметрызацыя ажыццяўляецца з дапамогай шэрага памет, якімі пазначаюцца запазычанні наступных тыпаў:

з блізкароднасных моў (у тым ліку славянскіх): польскае – *польск.*, з *польскага*; рускае – *ад руск.*, *запазыч. з рус.*, *рус.*; стараславянскае – *стараславянскае*; старапольскае – *ст.-польск.*; украінскае – *укр.*; чэшскае – *чэшск.*;

з неславянскіх моў: англійскае – *англ.*; арабскае – *араб.*, *арабск.*; арамейскае – з *арамейск.*; з германскіх моў – з *герм. моў*; грэчаскае – з *грэчаскай мовы*; *грэч.*, *грэцк.*; іспанскае – *ісп.*, *іспан.*; італьянскае – *іт.*, *італ.*; лацінскае – *лац.*, *ад лац.*, *лат.*; літоўскае – *ад літ.*, *літ.*, *літ.*, *із*